

Azərbaycan milli mədəniyyəti və islam

İslam Azərbaycan milli mədəniyyətinin ayrılmaz tərkib hissəsidir. Akademik Nizami Cəfərov “Azərbaycanşünaslıq məsələləri” əsərində yazır: “Azərbaycan xalqının formalaşmasının etnik-ideoloji əsasını, məhz islam dini təşkil edir” VII-VIII əsrlərdən başlayaraq, Azərbaycan mədəniyyətinin də inkişafında islam həlledici rol oynamışdır.

İslam dininin Azərbaycan və bütövlükdə, türk dünyasının mənəvi həyatında rolu böyükdür. Mərkəzi Asiya, Ural-Volqaboyu, Qafqaz-Kiçik Asiya bölgələrində islam, türk xalqlarının vahid dini olmaqla, mədəniyyətlərdəki etnik ümumiliyi bəşəri ümumiliklə zənginləşdirir. İslamın Azərbaycanda yayılması na münasibətdə zorakılıq, yaxud könüllülük prinsiplərinin nisbəti məsələsində tədqiqatçılar belə qənaətə gəlirlər: 1) Azərbaycanlılar üçün təkallahlılıq-monoteizm ideyası, Tanrıçılıqla islamın əsas müddəalarının üst-üstə düşməsi ti-poloji oxşarlıq təşkil edir, 2) İslamın yayılmasında türk toplumlarının böyük rolu olmuş, türklər islam dinini qoruyan “qılinc” olmuşlar. Peyğəmbərin “türklərə dəyməyin” kəlamı məlumdur, 3) İslam qaydaları Azərbaycan türklərinin adət-ənənələri ilə əkslik və ziddiyyət təşkil etməmişdir.

Ulu Öndər Heydər Əliyev islam dəyərlərini əxz etmiş Azərbaycan xalqını ən imanlı və inamlı xalqlardan biri hesab edir: “Azərbaycan xalqı həmişə Tanrıya tapının, qəlbində daim iman və inam gəzdirən xalqdır. Öz tarixi köklərinə, milli-dini keçmişinə sadıq olan xalqlarımızın mərd oğul və qızlarının yüksək vətəndaşlıq qeyratı, vətənə, torpağa bağlılığı, milli müstəqilliyimiz uğrunda sarsılmaz mübarizə əzmi də, məhz belə ülvə, mənəvi dəyərlərdən qaynaqlanır. Azərbaycan xalqı qəhrəman xalqdır, cəsur xalqdır.

Azərbaycan mədəniyyətinə ismaililik və sufizm fəlsəfi cərəyanları VIII-X əsrlərdə nüfuz etdi. Milli mədəniyyətimizə gizli cəmiyyət olan “Şərqin ensiklopediyaçıları” adı almış “Saflıq qardaşları”nın həzrlədiqləri 52 cildlik elmi-fəlsəfi traktatın təsiri də böyük oldu.

Orta əsrlərdə Azərbaycanda mədəniyyət sahəsində qarşılıqlı əlaqə və əməkdaşlığın möhkəmlənməsində Azərbaycanla Orta və Kiçik Asiya, İran, Suriya, Misir, Zaqafqaziya, Rusiya və Uzaq Şərqlə aparılan iqtisadi əlaqələr xüsusi rol oynayırdı. Azərbaycan Avropa və Yaxın Şərq arasındakı böyük karvan yolunun üstündə idi. Dünyanın hər yerindən gələn tacirlər və müxtəlif peşə adamları özləri ilə mədəniyyətləri barədə məlumatlar da gətirirdilər. Ölkədə bütün dünyanın elmi, fəlsəfi, təbabət, tarix, ədəbiyyat və s. haqqında biliklər mövcud idi.

Şəhərlər sürətlə inkişaf edirdi. Orta əsrlərdə Azərbaycanda mədəniyyət vəhdətində idi: “Orta əsrlər Azərbaycanda islam mədəniyyə-

tindən danışarkən, onun hər iki qanadı, həm Şimali, həm də Cənubi Azərbaycanın mədəniyyətini vəhdətdə götürürük. Azərbaycan mədəniyyətinin, bütövlükdə Şərqə, xüsusilə də, İran mədəniyyətinə təsirini mütləq fars dövlət və mədəniyyət xadimləri dəfələrlə vurğulamışlar. Müasir İranın prezidenti S.M.Hatəminin bu sözlərində də Azərbaycan mədəniyyətinə hörmət və minnətdarlıq hissini sezməmək olmaz: “Azərbaycan ölkənin ən dərin mədəniyyəti olan məntəqəsi və İranın fəxridir... Azərbaycan və Təbriz azadlıq hərəkatının məhvələrindəndir. İslami İranda mədəni cəmiyyətin qurulması bu şanlı xalqın cəhd və canfəşanlığının nəticəsidir. İslam mədəniyyəti, İran islam mədəniyyəti və bizim tənəkkürümüz qəhrəman Azərbaycana borcludur. İslamdan əvvəlki və sonrakı bütün qədim və tarixi əsərlər göstərir ki, mədəniyyət, elm və ədəbiyyatın parlaq keçmişi bu məntəqə ilə bağlıdır. Azərbaycan hər biri parlaq ulduz olan böyük filosof, fəqih, alim, mütəəllim, şair və sənətkarların yetişdiyi beşik olmuşdur. Azərbaycan milli vəhdətə əsaslanan quruluşun birinci paytaxtıdır. Onlar azadlığı Azərbaycan üçün deyil, bütün İran üçün istəmişlər. İran üçün azadlıq və mədəniyyət tərzini yaradan qadın və kişilərə salam olsun!.. Azərbaycanın qəh-

uğurlar qazanması, dünya şöhrətli Azərbaycan mədəniyyət xadimlərinin şöhrət və nüfuz qazanması sübut olunmuş faktıdır.

A.Əhədov yazır: “Eyni sözləri, əlbəttə, dini mədəniyyət sahəsində söyləmək çox çətindir. Üstəlik də, Azərbaycanda milli-mənəvi dəyərlərə dayaqlanan, islami dəyərlərdən çıxış edən nurlu ziyalılar və intellektual elita nümayəndələri müdhiş repressiya illərində məhv edildi. Direktiv “qırmızı” ateizm siyasətinin nəticələri, nə qədər ağır olsa da, Azərbaycan ruhaniləri xalqın dini-mənəvi dəyərlərdən uzaqlaşmaması üçün çalışırdılar”.

Qısa şəkildə deyilsə, sovet hakimiyyəti illərində Azərbaycanda da mədəniyyətin dini və dünyəvi tərəfləri bir-birinə tərs mütənəsbib olaraq inkişaf etmişdir. Müsəlman ruhaniliyi və dini təsisatların fəaliyyəti çox məhdudlaşdırılsa da, mövcud olmuşdur. İslami dəyərlər ən ciddi qadağalara baxmayaraq, xalqın dini bayram və mərasimlərində, sözün əsl mənasında, qəlbinin dərinliklərində yetmiş ildən çox qorunub saxlanmışdır.

Bir cəhəti də qeyd etmək istədik ki, XIX-XX əsrlərdə Azərbaycan mədəniyyəti türk-islam müstəvisinə Avropa müstəvisini də əlavə etmişdir. Azərbaycanın böyük ictimai xadim və maarifçiləri dünyəvi mədəniyyət sahəsində Avropa və Qərb dəyərlərinə münasibət

A

zərbaycan əhalisinin 70 il ərzində islam dinindən və islami dəyərlərdən təcrid edilməsinin nəticələri:

1) dini mahiyyətin və din haqda biliklərin, dini təhsilin çox aşağı səviyyədə olması; 2) dini təsisatların zəif inkişafı; 3) islamın mənəvi kök və dəyərləri, ümumbəşəri islam hüquq mədəniyyəti ilə ünsiyyətin itməsi kimi səciyyələndirilə bilər.

rəman əhalisi, başınız uca olsun!”

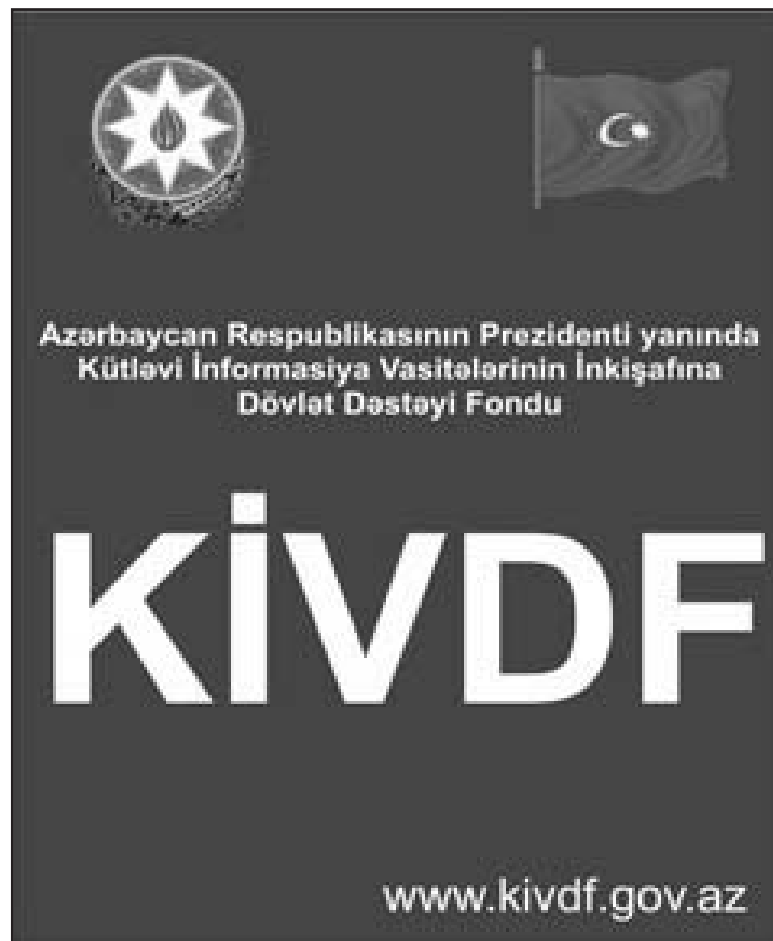
Azərbaycan son iki əsrdə (XIX və XX) mürekkəb və ziddiyyətli, dramatik tarix yaşamışdır. XIX əsrdə bütövlüğü güney və quzey torpaqlarına parçalanan Azərbaycanın mədəniyyətini Rusiya və XX əsrdə ümumsovet mədəniyyəti kontekstindən təcrid olunmuş şəkildə təhlil etmək qeyri-mümkündür.

Sovet dövründə ateizm siyasəti islam dinini sıxışdırdı. Sovet hakimiyyəti illərində Azərbaycanda dünyəvi mədəniyyətin çox böyük

və integrasiya problemlərini çox geniş müzakirə və təbliğ etmişdir. Bütün bunlar dünyada baş verən siyasi-hərbi hərəkətlər fonunda qanunauyğun yer tuturdu. Azərbaycanda elm və mədəniyyətin inkişafında misilsiz xidmətləri olan maarifçilərin dinə və islama münasibətini akademik F.Qasımzadənin qeyd etdiyi kimi, “yenidən, obyektiv həqiqətə uyğun izah etməliyəm”. Dinə münasibəti ən çox təhrif olunan M.F.Axundovdur. Akademikin son tədqiqatlarından məlum olur ki, “M.F.Axundovun cəhəleti,

mövhumatı tənqid etməsi heç də dinin, islamın tənqidi deyil”. O, Azərbaycan maarifçilərinin, eləcə də, görkəmli klassiklərimizin yaradıcılığında islam mövzusu “Klassiklərimiz və islam” adlı tədqiqatda bizim üçün yeni olan problemlərə aydınlıq gətirir.

Azərbaycan əhalisinin 70 il ərzində islam dinindən və islami dəyərlərdən təcrid edilməsinin nəticələri: 1) dini mahiyyətin və din haqda biliklərin, dini təhsilin çox aşağı səviyyədə olması; 2) dini təsisatların zəif inkişafı; 3) islamın

Bu yazı Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına Dövlət Dəstəyi Fondunun maliyyə dəstəyi ilə “Azərbaycanın dövlətçilik tarixinin, milli adət-ənənələrinin, elm və mədəniyyətinin təbliği” istiqaməti çərçivəsində hazırlanıb

mənəvi kök və dəyərləri, ümumbəşəri islam hüquq mədəniyyəti ilə ünsiyyətin itməsi kimi səciyyələndirilə bilər.

Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi bərpa olunduqdan sonra respublikada dini durum ciddi surətdə dəyişdi. Ateist təbliğat nəticəsində çox çətinliklə dindən uzaqlaşdırılan xalq tezliklə də dinə qayıtmağa başladı. Dini bayramlar və müqəddəs şəxsiyyətlərə həsr olunmuş mərasimlər, kütləvi ziyarət, dini turizm geniş vüsətlə inkişaf etməyə başladı. “Qafqaz Müsəlmanları İdarəsinin sədri şeyxülislam A.Paşazadənin dediyinə görə, Azərbaycanda 100-dən çox dini icma rəsmi surətdə qeydə alınmışdır. Əgər sovet hakimiyyəti illərində ölkədə cəmi 17 məscid var idisə, 2000-ci ilin əvvəlində onların sayı 1300-ə çatmışdır”. Azərbaycanda istənilən siyasi struktur və ya siyasi lider öz fəaliyyətində dinə xüsusi diqqət və yer ayırır.

Müstəqillik dövründə Azərbaycanda mədəniyyətin dini və dünyəvi tərəfləri ahəngdar inkişafını bərpa etmişdir.

Azərbaycanda bu gün dinə qayıdış prosesi gedir. Bu ziddiyyətli və mürekkəb prosesdir. Din bu gün etik-mənəvi normaların, idealların mənbəyi və milli mədəniyyətin ayrılmaz tərkib hissəsi sayılır. Dəyişikliklər ictimai şüur səviyyəsində gedir. Xalq öz dininin mahiyyətinə dair biliklərlə maraqlanır, nəinki ilahiyatçılar, adi vətəndaşlar da dinimizin əsas müddəalarına dair mühakimələr yürüdürlər.

Vahid ÖMƏROV,
fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru